

Jakie mogły być przyczyny najbardziej pierwotnych (inicjalnych) procesów neolityzacji?

Wstęp

Neolityzacja polegała na procesach o długim czasie trwania. Neolit wprowadzał “nowe” społeczno-organizacyjne struktury. Neolityzacja jest jednym z dramatycznych i ważących zdarzeń w dziejach ludzkości. ¹Przemiany ekonomiczne, społeczne i polityczne wtedy zachodzące wpłynęły na przebieg historii świata w nieodwracalny sposób. W niniejszej pracy chciałabym się skupić na przyczynach pierwotnych procesach neolityzacji.

Terminologia

Pojawienie się terminu „*neolit*” po raz pierwszy pojawia się w pracy John Lubbock’a „*Pre-Historic Times*” z 1865 roku. Zdefiniował on główne okresy wczesnej prehistorii wprowadzając terminy „*paleolit*” i „*neolit*”. Brytyjski archeolog wkrótce stał się jedną z najbardziej znanych wpływowych osób w historii archeologii prehistorycznej. Wprowadzona klasyfikacja dotycząca neolitu, później udoskonalona przez Monteliusa opierała się przede wszystkim na artefaktach kamiennych oraz na ceramice. Pojęcie „neolit” jest obecne w dyskursie naukowym od ponad wieku, jego znaczenie zmieniało się w zależności od nowych odkryć, interpretacji czy osobistych spostrzeżeń.² Obecnie coraz więcej odkrywa się „typowych” dla neolitu cech w kontekstach przez neolitycznych.³ Co powoduje reinterpretacje pewnych założeń dotyczących samego terminu. Termin neolit jest niesprecyzowanym, niejednorodnym i nieuniwersalnym pojęciem. Co w konsekwencji prowadzi do stwierdzenia, że “procesy neolityzacyjne” również nie są jednorakie.

¹ Janusz Kruk, Sarnuas Milisauskas, 1999, Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Instytut archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków

²Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

³Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

Neolit

Na potrzebę tej pracy będę przyjmować uproszczoną terminologię pojęć: “neolit” czy “neolityzacja”, uwzględniając jednak problematykę z tym związaną. W najszerszym ujęciu neolitem można określić formację gospodarczo-społeczną opartą na rolnictwie i hodowli.⁴ Na Bliskim Wschodzie i w innych miejscach neolit był okresem powstania rolnictwa i osiadłego trybu życia. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że wiele charakterystycznych cech neolitu również występowało już w okresie go poprzedzającym, czyli paleolicie.⁵ Tzw. “rewolucja neolityczna” trwająca w naszym kręgu cywilizacyjnym w latach ok. 10 000 – 4000 p.n.e. zastąpiła gospodarkę wytwórczą, gospodarką przyswajającą. Jednak słowo rewolucja niesie ze sobą wiele konotacji nie koniecznie adekwatnych do sytuacji z okresu zwanego neolitem. Neolit nie był rewolucją, tylko jednym z wielu ważnych etapów w historii ludzkości.⁶

Cechy “pakietu neolitycznego”

Neolit jest traktowany zarówno jak okres jak i zbiór cech kulturowych.⁷ Co utrudnia rozgraniczenie materialne od periodyzacyjnego.

Głównym elementem “pakietu neolitycznego” jest gospodarka rolno-pasterska. Za tradycyjne cechy neolitu uznaje się udomowienie, osiadły tryb życia, specjalizacja rzemieślnicza, czy garncarstwo.

W okresie neolitu 80-90% czasu człowiek spędzał na przetrwaniu m.in. na poszukiwaniu jedzenia czy obronie przed dzikimi zwierzętami. Według G. Childe co odróżnia społeczność paleolityczna od neolitycznej jest umiejętność panowania nad naturą.⁸

⁴ Janusz K. Kozłowski, 1999, Encyklopedia historyczna świata, Tom I, Prehistoria, APWO, Kraków

⁵ Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

⁶ Verhoeven Marc. The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, 2011, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin. pp. 75-87

⁷Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

⁸Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

Początek neolitu -

Na Bliskim Wschodzie widać wyraźną ciągłość między epipaleolitem, a neolitem.⁹

Rewolucja neolityczna miała swój początek na obszarze tzw. Żyznego Półksiężycy na Bliskim Wschodzie, gdzie występowali dzicy przodkowie wielu współczesnych roślin uprawnych i zwierząt hodowlanych. Centrum bliskowschodnie, związane z uprawą pszenicy i jęczmienia oraz hodowlą owcy i kozy. Centrum to powstało na początku holocenu i odegrało podstawową rolę w rozpowszechnianiu się gospodarki wytwórczej. Nabyte zwyczaje paleolityczne nie zaniknęły od razu, początkowo dawne metody polowania i zbieractwa towarzyszyły neolitycznym społecznościom.

Kiedy lodowce się cofnęły do biegunów północnego i południowego, uwolniona roślinność zaczęła rozkwitać, a ludzkość zaczęła się mnożyć. W miarę gdy liczebność grup rosła coraz trudniej było się utrzymać i wyżywić. Wielkie obszary niegdyś suchego lądu zostały teraz zalane przez podniesienie się wód. Przypuszcza się, że powodowało to migracje o poszukiwanie nowego obszaru zamieszkania. Na terenach żyznego półksiężycy w wyższych partiach miejsce do życia znajdowały sobie dzikie kozły i kozice, natomiast w niższych pasły się owce, gazyle i dzikie bydło.¹⁰ Na tych obszarach rosły również bardzo istotne dzikie zboża.¹¹

Przyczyny inicjalnych procesów neolityzacji

⁹Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

¹⁰ J. i M. Antosiewiczowie, 1997, Historia Świata. Świt ludzkości. Prehistoria -3000 p.n.e., Amber, s. 93-100

¹¹ J. i M. Antosiewiczowie, 1997, Historia Świata. Świt ludzkości. Prehistoria -3000 p.n.e., Amber, s. 93-100

Pierwsze kroki w kierunku rolnictwa miały miejsce jeszcze w epipaleolicie.¹²

Przyczyny rewolucji neolitycznej zostały nazwane na różne sposoby. Nazywane “pochodzeniem rolnictwa”, “przejściem od zbieractwa do łowiectwa”, czy “procesem neolityzacji”.¹³ Analityczna próba rozważenia przyczyn zmian zachodzących w neolicie automatycznie prowadzi do różnych wniosków. W zależności na jakim aspekcie przeprowadzona zostanie analiza. Udomowienie zwierząt czy roślin, mogło rozwinąć się dwójako: poprzez adopcje lub adaptacje.

Wpływ środowiska, zmiana klimatu, presja demograficzna czy społeczna konkurencja- te wszystkie czynniki mogły wpłynąć na powody neolityzacji.

Ludzkie zachowanie jest kształtującym czynnikiem życia społecznego, dlatego też mogło mieć decydujące znaczenie w tworzeniu się rewolucji neolitycznej. Jednak podstawowym pytaniem, które warto sobie zadać, jest to czy to było działanie świadome? Powszechnie uznaje się, że rewolucja neolityczna nie jest wynalazkiem. Jednak nie stoi w zaprzeczeniu ze stwierdzeniem, że był to nieprzewidziany wynalazek.

Definicja udomowienia jest tak liczna jak liczba gatunków roślin czy zwierząt, nie istnieje jedna powszechnie akceptowalna definicja udomowienia. Dlatego też, można zaobserwować to, że jest to kolejny czynnik uniemożliwiający spójne podejście do tematu.

Powodami neolityzacji są skumulowane efekty na małą skalę osiągnięte przez systemy prób i błędów.

Zboża w określonych miejscach na ziemi pojawiły się wraz z końcem plejstocenu.¹⁴

Początek procesu udomawiania można chronologicznie skorelować z początkiem integracji człowieka ze środowiskiem. Wszystkie czynności takie jak eliminowanie roślin czy odchwaszczanie można uznać za działania proto-rolnicze.¹⁵

¹² Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

¹³ Serge Svizzero, 2017, How the Neolithic Revolution Has Unfolded: Invention and Adoption or Change and Adaptation? Addressing the Diffusion Controversy about Initial Domestication, CEMOI, Francja

¹⁴ Serge Svizzero, 2017, How the Neolithic Revolution Has Unfolded: Invention and Adoption or Change and Adaptation? Addressing the Diffusion Controversy about Initial Domestication, CEMOI, Francja

¹⁵ Serge Svizzero, 2017, How the Neolithic Revolution Has Unfolded: Invention and Adoption or Change and Adaptation? Addressing the Diffusion Controversy about Initial Domestication, CEMOI, Francja

Kiedy klimat złagodniał w Azji Zachodniej rosły gęste kępy dzikich zbóż.¹⁶

Wczesne rolnictwo zapewniało mniej różnorodną dietę niż zbieractwo.¹⁷

Usuwanie naturalnej roślinności zmniejszyło dzikie zasoby dla zbieraczy.¹⁸

W końcowym plejstocenie zaszły ważne zmiany środowiskowe, które wpłynęły na relacje między ziemią, a ludźmi. Obecnie jednak stawiane są hipotezy o tym, że początkowa rewolucja neolityczna miała charakter psychiczno- kulturowo- ekonomiczny.¹⁹

Racjonalny wybór miejsc odpowiednich możliwościami gospodarczymi jest poświadczony archeologicznie.²⁰

Dobieranie terenów było podyktowane potrzebami i możliwościami gospodarczymi. Preferencja ludzi odgrywała w wyborze miejsc przez grupy ludzkie dużą rolę.

Systemy rolnicze stały się podległe presji ulepszenia i doskonaleniu środków i sposobów, co powodowało relatywnie szybki rozwój społeczności osiadłych. Początkowe zmiany przyrody wywołane neolityzacją były stosunkowo ograniczone obszarem ze względu na niewielką populację ludzką.

Rolnictwo powstało jako poprzez zmiany demograficzne i gospodarcze.

Rolnictwo wywołane było zmianami środowiskowymi.

Zbieracze stali się rolnikami na różne sposoby, w różnym tempie i z różnych powodów.

¹⁶ Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

¹⁷ Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

¹⁸ Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

¹⁹ Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

²⁰ Janusz Kruk, Sarnuas Milisauskas, 1999, Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Instytut archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków

W neolicie osiągnięto pełne udomowienie roślin i zwierząt, jednak już wcześniej zaczęto na małą skalę uprawę dzikich zbóż.²¹ Neolityzacja była wynikiem adaptacji do zmiany warunków paleoekologicznych na granicy plejstocenu i holocenu. Rozwój rolnictwa wymagał rozwoju technologii i odwrotnie – nie było to możliwe przy braku zasobów i czasu. Dwoma efektami końca plejstocenu był wzrost populacji ludzkiej oraz zanik populacji wielkich zwierząt łownych, takich jak mamut. Myśliwi musieli przejść na mniejszą zwierzynę, taką jak jeleni i dzik. W efekcie coraz więcej ludzi uzależniła się od regularnych zbiorów dzikich ziaren, jagód i orzechów, a to przygotowało grunt pod celowe sadzenie nasion.

Wprowadzenie ceramiki było stopniowym procesem i przypuszcza się, że na początku nie powodowało dużej funkcjonalnej różnicy.²²

Skutki neolityzacji

Upowszechnienie rolnictwa oraz osiadły tryb życia nieodwracalnie wpłynął na przyrodę i stał się jej czynnikiem kształtującym.²³

Jeden z najważniejszych wzrostów demograficznych miał miejsce w neolicie.²⁴

Zmiany w przyrodzie wywołane były poprzez zmiany metod gospodarowania²⁵

Rewolucja neolityczna wywołała szereg przekształceń zarówno na płaszczyźnie ekonomiczno-społecznej, jak i na przestrzeni ideologicznej.

²¹Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

²²Verhoeven Marc, 2011, The Birth of a Concept and the Origins of the Neolithic: A History of Prehistoric Farmers in the Near East . In: Paléorient, vol. 37, n°1. Néolithisations : nouvelles données, nouvelles interprétations. À propos du modèle théorique de Jacques Cauvin, pp. 75-87

²³Janusz Kruk, Sarnuas Milisauskas, 1999, Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Instytut archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków

²⁴ Janusz Kruk, Sarnuas Milisauskas, 1999, Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Instytut archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków

²⁵ Janusz Kruk, Sarnuas Milisauskas, 1999, Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu, Instytut archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Kraków

Rolnictwo razem z osiadłym trybem życia przyczyniło się do wykształcenia przynależności do ziemi, dziedziczenia czy tożsamości.²⁶

Społeczności neolityczne zostały zmuszone do kształtowania rozbudowanych relacji społecznych.²⁷

Grupy już nie opierające się głównie na zbieractwie, rybołówstwie i myślistwie z czasem decydowały się na stopniową ekspansję na tereny Europy, zachodniej Azji i częściowo Afryki północno wschodniej. Rolnictwo i hodowla promieniowały na coraz to odleglejsze obszary.

Zakończenie

Procesy neolityzacyjne występowały na różnych częściach globu w różnym czasie i zdefiniowanie jednego powodu neolityzacji może nie pokrywać się z powodem występującym później. To tworzy swego rodzaju sekwencje powodów, które choć kuszące archeologicznie mogą nigdy nie być zrozumiane w pełni.

Osiągnięcia i skutki rewolucji neolitycznej:

osiadły tryb życia

rolnictwo kopieniacze i irygacyjne

chow zwierząt

wytwarzanie tzw. produktów wtórnych chowu

²⁶ Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

²⁷ Paul Bahn [red.], 2019, Historia archeologii. Podstawowy przewodnik po przeszłości człowieka, Wydawnictwo Arkady, Warszawa

handel i usługi

profesjonalizacja życia społecznego

wynalezienie garncarstwa i tkactwa

eksplozja demograficzna

stworzenie społecznej hierarchii, powstanie klas społecznych

zasiedlanie nowych terenów

regulatory przyrostu naturalnego: konflikty zbrojne, klęski głodu i epidemie

powstanie rozbudowanych systemów religijnych

kształtowanie się ról społecznych kobiet i mężczyzn